
PROMENA I REFORMA

TED HONDERIČ

S engleskog preveo Rastislav Dinić

*Naš posao je poremećen, naš duševni mir
narušen, naše studije zatrovane i izopačene,
i znanje je učinjeno gorim od neznanja,
krivicom užasnih zala ove grozne
inovacije...*

Edmund Berk

TRADICIJA PROTIV PROMENE?

Konzervativizam već svojim imenom objavljuje da konzervira. Više je puta ponovio o sebi, tonom dostojnim političkog aksioma, da se protivi promeni. Drugi su o njemu neljubazno ustvrdili da on ne veruje da bi išta trebalo činiti, bar ne u prvo vreme. Nema sumnje da postoji neka istina u vezi sa njegovim opiranjem promeni, ali u čemu se ona sastoji? Kako bismo razumeli konzervativizam – pod kojim podrazumevam političku tradiciju koja uključuje mnogo vlada, veliki broj partija, i zapravo različite konzervativizme – i doneli sud o njemu, neophodno je da jasnije razumemo čemu se on suprotstavlja. Konzervativizam kakvim ga poznajemo, ponekad agresivan, ponekad u povlačenju, ponekad prividno promenljiv, ili pod maskom, nastao je kao reakcija na francusku revoluciju. Počeo je kao neodobravanje, šok, strah i otpor. Neki kažu da se zbog toga konzervativizam lakše prepozna po onome čemu se protivi, nego po onome što podržava. Da li su u pravu?

Smatrati konzervativce protivnicima isključivo onoga što bi se moglo nazvati bazičnom promenom išlo bi protiv jedne poznate ograde konzervativaca, koja ima veze sa našim svakidašnjim znanjem. Bazična promena ne uključuje i gubitak onoga na šta smo se navikli. Da li se konzervativizam može bolje razumeti kao otpor promeni koja suštinski uključuje i našu ne-više-priviknutost na stvari? Nema sumnje, ali ovo opet ostavlja nekoliko otvorenih pitanja. Konzervativizam je, kaže se ponekad, dispoziција i politika u korist bliskog, starog i poznatog, kako u vezi sa ustavom nacija i načinima društvenog života, tako i u vezi sa rebrastim odelima ili mestima za pecanje, a takođe i – kako neki kontemplativno ali bez oklevanja izjavljuju – u vezi sa bračnim ili ljubavnim partnerima.

Ovde, međutim, ne analiziramo, kao što ste verovatno već shvatili, konzervativizam u širem smislu, u kom se on tiče više-manje svega što ima veze sa društvom i politikom i koji je više stvar lične dispozicije nego principa.

Niti je pak naša tema sa prethodnim povezani konzervativizam koji upućuje na nešto što se može pojaviti u bilo kojoj političkoj partiji, i koji se pojavljivao u liberalnim, socijalističkim i komunističkim partijama. Nećemo se baviti konzervativnim frakcijama takvih partija, sve dok te frakcije ostaju više ili manje verne duhu ili principima svojih partija.

228 Naprotiv, naša je tema posebna politička tradicija ili verovanje, osećanje, sistem mera, zakonodavstvo i delovanje oličeno u Konzervativnoj partiji u Britaniji, sve do njenih izbornih katastrofa 1997. i 2001, kao i u većem delu Republikanske partije u SAD-u, a svakako onom koji vodi gospodin Buš, ali i u nekim delovima Demokratske partije. To je razvijena i raznovrsna politička tradicija. Ukazivanje na tu tradiciju u okvirima samo tri partije nije adekvatno određenje naše teme – takvo određenje nije nešto sa čim možemo početi, već nešto sa čim nameravamo da završimo. Ali to je dovoljno da nam omogući da se otisnemo. Da li je ova politika desnice ispravno koncipirana kao otpor onoj vrsti promene koja uključuje nešto nepoznato?

Među vodećim principima konzervativizma, koje je hladno i sažeto izložio Entoni Kvinton,¹ nalazi se i princip tradicionalizma, koji počiva na vezi sa ustanovljenim institucijama i običajima i strahopoštovanju prema njima. Engleski torijevci, odani svojoj lozi, baš kao i njihovi američki rođaci u Republikanskoj i Demokratskoj partiji, dugo su mogli da se pozudaju u Peregrina Vursthorna iz *Sandey telegrafa*,

koji je svake nedelje zastupao njihova osećanja. On je više puta ponovio da cilj razumnih ljudi mora biti da *održe zemlju prepoznatljivo istom*.²

Ali, ako je konzervativizam u suštini odbrana poznatog od promene u svakodnevnom smislu te fraze, suočeni smo sa misterijom – kako je jedan takav preispoljni idiotizam mogao postati velika politička tradicija? Ako govorimo na uobičajeno jasan način i kažemo da se konzervativizam svodi na odbranu svega poznatog u društvu i politici od promene, nismo rekli ništa lepo o konzervativizmu. Nismo pravedni prema njemu.

To je tako iz jednostavnog razloga što bi konzervativizam, da uistinu jeste to što se kaže, čak i u relativno kratkim periodima morao stalno iznova da bude nedosledan. On bi morao braniti naredne godine, ili za godinu ili deceniju kasnije, onda kada se na stvari naviknemo, ono čemu se danas protivi. Još je apsurdnije to što ne bi bio u stanju da napravi najosnovniju razliku u životu: između onoga što je poznato i dobro i onoga što je poznato i loše – pa samim tim ni razliku između dobre i loše promene. Na kraju, *bilo šta* može postati poznato. Zbunjenost, dosada, frustracija ili život u zatvorskoj samici. Nezaposlenost takođe. Možda je 80-ih i 90-ih postojao logičar nove desnice koji je pretpostavio da bi, čisto konzistencije radi, morao da se složi da postoji dobar argument u korist anarhista i komunista koji je proizlazio iz toga što su ga oni kontinuirano izbezumljivali. On se, naime, na to navikao. Hajde da nam one bude primer konzervativca.

1 Anthony Quinton, *The Politics of Imperfection* (Faber, 1978).

2 Politička kolumna Peregrina Vursthorna razjašnjavala je konzervativizam bolje nego mnoge knjige na tu temu. Vidi i njegovu knjigu *Tricks of Memory* (Weidenfeld & Nicolson, 1993).

Da li se provizorna ideja da konzervativizam ne preporučuje promenu onoga što je poznato u društvu i politici sukobljava ne samo sa činjenicom da bi ga to činilo krajnje iracionalnim već i sa tvrdnjom da je on u stvari često, ako ne i stalno, zagovarao promenu? Reklo bi se da je tako.

Konzervativizam kako ga ovde razumemo, svoje početke ima u onome što svi smatraju najbolje napisanim delom: u *Razmišljanjima o revoluciji u Francuskoj* Edmunda Berka, iz 1790. Ali pogledajmo vladavinu Margaret Tačer, od 1979. nadalje, kada je trebalo prevesti u privatno vlasništvo sve ono na šta bi evangelistički političar usmerio svoj preduzetnički pogled. Trebalo je privatizovati zatvore, razmisliti o tome da se isto učini i sa policijom i vojskom, a da ostavimo sad po strani dalekovidog ekonomistu koji je želeo da privatizuje kitove zarad njihovog očuvanja. U 2004. u Americi je postojao neokonzervativizam, nekakav naslednik nove desnice, samo internacionalniji. Neokonsi su takođe hteli da menjaju stvari, i to uglavnom druge zemlje, i to prevashodno ratnim sredstvima. Preventivnom ratu, koji je bez presedana utoliko što se ne vodi u Južnoj Americi, koju Amerika tretira kao svoje dvorište, Bušovo predsednikovanje pridodalo je i jasan prekid sa ostacima konsenzusa, koji se u prošlosti vezivao za “Nju dil” i “Veliko društvo” predsednika Džonsona. Zapravo, gotovo svaki konzervativizam od Berka naovamo, a ne samo konzervativizmi Tačerove i Regana, zagovarao je nešto što je prilično nazvati *izmenama*. Mnogo ih je i napravio.

Ako Berk za Englesku zaista nije želeo povratak na raniji engleski ustav, čiju je “ravnotežu” toliko idealizovao, svakako nije želeo ni Englesku u kojoj je živeo koncem osamnaestog veka – a pogotovo ne to da se ona prirodno razvija.

Osvrnimo se na rani američki primer duge linije konzervativaca koji su prizivali propast: Fišer Ejms iz Masačusetsa jedva da je mogao želeći da se očuva stanje stvari iz 1807. “Naša boljka”, govorio je, i davao pouzdane znake da u to i veruje, “jeste demokratija. Ne truli samo naša koža – same kosti naše su trule i njihova srž crna je od gangrene.”³ Može li biti da je on bio sklon samo neznatnoj promeni ili preobražaju?

Pesnik Kolridž bio je nesumnjivo iskren kada je mislio da englesko društvo treba da bude civilizovano. To je trebalo postići – i u tome je novina – uz pomoć kulture kao nove nacionalne crkve, koja bi bila iznad Anglikanske, a vodili bi je oni koje je nazivao *sveštenigencijom*. Pređimo na Bendžamina Dizraelija: taj premijer i engleski džentlmen svojim je otporom prema industrijskom novcu uistinu proizveo *izmene* na nacionalnom nivou. Svetsko-istorijska figura manjeg formata, predsednik Hedli sa Univerziteta Jejl, tvrdio je 1925. da je jednakost ideal zaostalih rasa, a sloboda ideal progresivnih naroda. Nema sumnje da je, budući racionalan čovek, bio naklonjen smanjivanju jednakosti a uvećanju slobode u Americi.

Da se vratimo na Vilijama Baklija mlađeg. On je bio sklon da transformiše celo američko društvo prema sledećim načelima: individualizam umesto onoga što je video kao kolektivi-

3 Citirano prema Clinton Rossiter, *Conservatism in America* (Knopf, 1982), str. 116.

zam; moralni apsolutizam namesto relativizma; više ovlašćenja za predsednika, manje za kongres; više slobode, manje socijalne sigurnosti; itd. Lista nije kratka. Harvardski filozof Robert Nozik, glas jednog dela konzervativne tradicije i otelovljenje njegove smelosti, protivio se svemu što prevazilazi minimalnu državu, poučavao da je porez na prihod oblik prinudnog rada, i razvijao ideju da izgledni članovi društva nemaju moralno pravo na hranu, te prema tome moraju umreti od gladi. Mnogo toga bi se moglo nagađati o njegovoj dobronamernosti i ljudskosti, ili pak o tome da li bi sa njim bilo mudro ići u lov na tigrove, pa čak i u branje pečuraka. Zasad, međutim, bitno je zaključiti da on nije propovedao status quo.

230 Već smo rekli, u Britaniji od 1979. vlade Margaret Tačer radile su na smanjivanju do- brog dela onoga što su drugi smatrali pristojnim institucijama i društvenim praksama i tvrdili da je to u nekoj meri doprinelo napretku civilizacije, poput železnice, na primer. U stvari, politika konzervativaca bila je mnogo više politika promena nego što je to bila politika laborista. Ta je politika velikim delom bila reakcionarna, što će reći odlučna da stvari izmeni u pravcu odavno prevaziđenih društvenih formi, i uistinu – nepoznatih. Sirotinja je opet trebalo da postane valjano nezavisna, i tome slično. Reganove vlade u Americi, uprkos nešto manjem opsegu privatizacije, delile su isti žar. Kao i predsednik Buš.

Već smo zaključili da se konzervativizam ne može smatrati zagovornikom neograničene odbrane svega poznatog u društvu i politici, pošto bi to bilo apsurdno, mnogo apsurdnije od bilo koje druge značajnije tradicije. S obzirom na

ono što smo već primetili o istoriji konzervativizma – njegovu listu realnih izmena i njegovu odanost izmeni kao takvoj – ne bi li trebalo zaključiti da svaki pokušaj da se konzervativizam ukratko opiše kao protivljenje izmeni nužno pada pred jednom značajnom činjenicom: konzervativizam uistinu proizvodi i zagovara izmenu.

REFORMA, NE PROMENA – BERK

Dakle, ako zaključimo da konzervativizam upravo zagovara i proizvodi promenu, protivrečimo dominantnoj ideji u njegovoj tradiciji, ili barem poznatom refrenu, iako ta ideja ili refren nisu tako naglašeni u prilikama konzervativne agresivnosti. Dominantna ideja, koja svakako ne rezultira opštom i neograničenom odbranom poznatog, smatra se saglasnom sa njegovim dosijeom, sa onim što smo, predviđevši tu liniju odbrane, neutralno nazvali *izmenom* koju zagovara i sprovodi konzervativizam. Da, kažu konzervativci, mi smo podržavali *neke* izmene, ali nemojte brkati dve vrste izmene. Konzervativizam nikada nije podržavao izmenu koja podrazumeva nepoznato, dakle *promenu*. On je uvek bio i jeste za jednu vrstu izmene koja nesumnjivo uključuje i izvesnu meru nepoznatosti, a to je *reforma*. Ako je i bilo lakomislenih mudrovanja u suprotnom smislu, konzervativizam je oduvek u svom srcu, zapravo u svojoj glavi, nosio tvrdnju o dubokoj razlici između promene i reforme.

Berk je pokušao da načini tu “manifestnu, očiglednu razliku” više puta. Ona je, tvrdio je, bila savršeno jasna, ali su je “rđavi ljudi, s rđavim planovima, ili slabi ljudi, nesposobni za bilo kakve planove, stalno zamagljivali”. Mogli

bismo, prema tome, da pustimo samog Berka da govori:

... promena... menja suštinu samih predmeta, i lišava ih kako esencijalnog dobra, tako i esencijalnog zla s njima povezanog. Promena je novina, i da li će lišiti bilo koga efekata reforme, i neće li protivrečiti upravo onom principu zbog kojeg se želi reforma, ne može se unapred znati. Reforma nije promena u suštini niti u primarnoj modifikaciji predmeta, nego direktna primena leka za boljku na koju se žalilo. Ako se ova otkloni, sve je u redu. Tu se staje; a ako se u tome omane, supstanca nad kojom je vršena operacija je, u najgorem slučaju, ta- mo gde je i bila.

Sve to, čini mi se, iako nisam siguran, već sam drugde rekao. Ipak, ne može se u ovom trenutku odveć često ponoviti, red po red, preporuku po preporuku, dok ne uđe u upotrebu kao poslovice – *inovacija nije reforma*. Francuski revolucionari su se žalili na sve; odbijali su da reformišu bilo šta; i nisu ništa ostavili *nepromenjeno*. Posledice su *pred nama* – ne u dalekoj istoriji, ne u prognozi budućnosti: one su oko nas; one se nadvijaju nad nama. One narušavaju javnu bezbednost; one uznemiruju privatno zadovoljstvo. One zaustavljaju razvoj mladih, remete mir starih. Ako putujemo, zaustavljaju nas. Spopadaju nas u gradu; prate nas u selo. Naš posao je poremećen, naš duševni mir narušen, naše studije zatrova-

ne i izopačene, i znanje je učinjeno gorim od neznanja, krivicom užasnih zala ove grozne inovacije.⁴

Neki su hrabro izjavljivali da Berk stoji rame uz rame sa Karlom Marksom i Džonom Stjuartom Milom. Da su ova trojica jednaki u panteonu politike. Da je Berk učinio za konzervativizam ono što je Marks učinio za onu vrstu socijalizma koja nosi njegovo ime, kao i ono što je Mil učinio za liberalizam. Ako je njegovo tolerisanje sumnjivih finansijskih špekulacija bilo znatno, i ako ima dobrih razloga za sumnju da su njegovi različiti i često nekonzistentni stavovi imali veze sa njegovim pokroviteljima i novcem koji su mu oni davali, on bar nije, poput Marksa, služavki napravio dete, niti je delio Milov problem neostvarene pune muževnosti. Kako god, on nije, kao što se jasno vidi iz prethodnog pasusa, bio naročito dobar u zadržavanju jedne ideje na umu dovoljno dugo da bi mogao da je objasni. Nije umeo da radi stvari jednu po jednu.

231

Najzahvalnija teza koju možemo izvući iz njegovih reči jeste to da je promena ono što menja supstancu, ili suštinu, ili primarni karakter, neke stvari. Reforma, s druge strane, dodiruje samo ono što je toj stvari spoljašnje ili akcidentalno. Da li nam ta misao pomaže da bolje razumemo kakvoj se izmeni konzervativizam protivi, a kakvu podržava? Berk je, uzgred rečeno, bio i filozof drugih stvari, a ne samo politike. U svakom slučaju, bio je i estetičar, što je unekoliko drugačije. Ali, nećemo daleko odmaći ako pretpostavimo da se ono što mu je

4 Edmund Burke, "Letter to a Noble Lord", u L. I. Bredvold i R. G. Ross (ur.), *The Philosophy of Edmund Burke* (University of Michigan Press, 1960).

na umu može objasniti razmatranjem filozofskih distinkcija između supstance i atributa. Neće nam pomoći ni distinkcija između nedokučivog supstratuma neke stvari, recimo vinskog krčaga, i onoga što ovaj supstratum nosi, što će reći svih osobina krčaga. Njegova misao je dovoljno jasna, i može se sasvim dobro formulirati na sledeći način: *promena menja ono što je u nekom smislu fundamentalno, a reforma ono što nije fundamentalno.*

232 Kako god razložili tu razliku, suočavamo se sa velikom teškoćom u vezi sa prvom vrstom izmena: ne možemo je uzeti kao izraz Berkove namere, niti kao objašnjenje konzervativizma. Berk nije protiv *svake* izmene, što će reći protiv svake izmene onoga što je fundamentalno za neku stvar. Veliki deo *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj* sastoji se upravo u proklinjanju same prirode stvari, stvari posmatrane u svojoj najfundamentalnijoj prirodi. Ne bi bilo nikakvo preterivanje ako kažemo da Berk slavu koju je stekao u svoje vreme, baš kao i svoje mesto u istoriji, duguje upravo snazi svog zahteva za *promenom* te stvari, što nije puko *reformisanje*. U pitanju su ustav i vlada Francuske, ustanovljeni revolucijom.

Poenta je opšta i ne zavisi od ovog posebnog primera podrške promeni, koliko god da je on simptomatičan. Berkov život u velikoj meri obeležila je strast za promenom – želja da se neke stvari suštinski izmene. Još jedan primer za to je njegova podrška američkoj revoluciji, bez obzira na to je li ona bila konzistentna ili ne protivljenju revoluciji u Francuskoj. Berk bi imao malo uspeha u pokušaju da dokaže da je

američka revolucija bila tek puka reforma. Može biti, takođe, da je Konor Kruz O'Brajen u pravu kada govori o Berkovoj rezidualnoj irskosti, te da je delom bio naklonjen promeni još jedne velike promene – engleske uprave nad Irskom.⁵ Bilo bi tužno gledati u njegovu veliku statu u ispred Koledža Trinita u Dablinu da je bilo drugačije.

U vezi sa nekim stvarima i činjenicama, ima mesta za raspravu o tome koji su delovi njihove prirode fundamentalni, pa samim tim i koje se njihove izmene mogu smatrati promenama. Ali ako ne pokleknemo pred bestidnom glupošću, tako čestom u političkim raspravama, nema mnogo prostora za neslaganje kada su u pitanju francuski ustav i vlada, ili američka revolucija. Znamo da je Berk želeo da izmeni francuski ustav i vladu u fundamentalnom smislu, kao i da je u američkoj revoluciji podržavao promenu. Svoje shvatanje fundamentalnih alteracija izvodimo *na osnovu* takvih slučajeva, a ne primenjujemo ga na njih kao neki spoljašnji kriterijum.

Naravno, neko će u vezi sa Francuskom revolucijom primetiti da Berk nije podržavao promenu napavši novi Ustav i Vladu Francuske, već se suprotstavio promeni otelovljenoj u donošenju tog Ustava i u uspostavljanju te Vlade. On se protivio fundamentalnoj izmeni koja je bila revolucija sama. Tu već ima više mesta za neslaganje. Postavlja se recimo pitanje koliko dugo mora jedna stvar da postoji pa da prestane da bude promena i postane nešto stabilno, što se može menjati.

5 Conor Cruise O'Brien, "Uvod" u Berkovu *Reflections on the Revolution in France* (Penguin, 1968).

Taj uvod je, iako pristrasan, najbolji kratak pregled Berkove filozofije za koji znam.

Ali hajde da se ne rvemo sa tim pitanjem. Hajde da naprosto odustanemo od ideje da je Berk podržao promenu pokušavši da privoli konzervativnu Evropu da krene u rat protiv Francuske. To neće uticati na nešto drugo, što je neosporno: Berk bi čak i posle više decenija podržao fundamentalne izmene datog ustava i vlade, da su oni opstali tako dugo. On bi nesumnjivo podržao njihovu fundamentalnu izmenu i kada bi oni bili već dobro i čvrsto utvrđeni. Da razmislimo o njegovim naslednicima na trenutak: konzervativci, koji su se suprotstavljali komunističkoj vladi u Rusiji, bili su vrlo odlučni u traženju fundamentalnih izmena stanja stvari koje traje pedeset sedam godina.

Toliko o distinkciji između izmene onoga što je fundamentalno i onoga što nije fundamentalno. U citiranom pasusu, Berku je očigledno nešto više na pameti. On u stvari troši daleko više reči na nešto drugo. On hoće da nam razjasni stvari tako što nam prenosi jednu drugačiju poruku: promena menja ono što je *dobro* a reforma menja ono što je *loše*. Njegovim rečima, promena se oslobađa onoga što je suštinski dobro, dok reforma leči ono što je zlo.

Ne treba posebno naglasiti da iz tih osećanja, koliko god jaka i autoritativno izneta ona bila, ovde nema ničega do pobeđe elokvencije nad argumentima. Zaista, ovde nema ničega do irske zloupotrebe, izvedene nešto finijom retorikom. Ima i malo više pristojnosti nego u onom savetu koji je jedan dablinski političar dao drugome, rekavši mu da ide kući i potkiva magarce, ali teško da ima išta više refleksije. Svakako, saznajemo da Berk smatra lošim ono što zove promenom, a dobrim ono što zove re-

formom. Ali to nam nije nikakvo korisno objašnjenje šta to predstavlja – pa samim tim, ni šta konzervativizam predstavlja. Berk strasno kune “one koji menjaju” kroz celu svoju knjigu, i sa odobravanjem govori o reformatorima. To nam, međutim, ne kaže ništa o tome kako da, nezavisno od njegovih strasti, razlikujemo “one koji menjaju” od reformatora. Ne saznajemo ništa o tome šta razlikuje konzervativizam od bilo koje druge tradicije ako primetimo da konzervativizam, baš kao i ostale tradicije, smatra neke inače nespecificovane izmene u društvu – *ispravnim*, a neke druge – *pogrešnim*. Ne govorite mi šta treba da učinim ako se vaš savet svodi na uputstvo da učinim ispravnu stvar, šta god ona bila.

Naravno, Berkove reči pogađaju nekoliko nota – promena je ono što narušava “sigurnost” i remeti “privatno zadovoljstvo” i “posao”. Ali one ne prenose bilo kakve druge *opšte* tvrdnje, izuzev one koja ili proizlazi iz – ili je pak deo – ove koju smo upravo razmotrili, tj. da je promena ono što ima loše posledice. To nam ne kazuje ništa više o konzervativizmu nego ista takva tvrdnja o liberalima, socijalistima, ili pak bilo kojoj drugoj razumnoj osobi: oni su protiv izmena koje po njihovom mišljenju vode lošim posledicama. Treba nam jasna koncepcija tih posledica, bez obzira na to šta bilo ko o njima misli.

Priznajem da svi imamo izvjesnu predstavu o tome što je Berka toliko iznerviralo. Stičemo je na osnovu reči koje sam upravo citirao. Pretpostavljamo da je on protiv izmene u vezi sa vlasništvom i nasleđivanjem imovine i nesmetanim odvijanjem trgovine. Možemo reći nakon čitanja drugih pasusa da je on protiv svake iz-

mene koja se zasniva samo na teoretisanju ili teoriji, nasuprot izmeni koja je zasnovana na nemoj mudrosti. Međutim, naša tema sada nisu ni nasleđe ni mudrost, koje Berk redovno slavi, već neka opštija distinkcija između promene i reforme, a nikakvo razumevanje te razlike nije nam dato.

234 Da li ćemo imati bolji pojam o tome šta su promena i reforma kada shvatimo razliku, recimo, između teorije i neme mudrosti? Da li ćemo imati učinkovitiju koncepciju promene kada uvidimo da je ona zasnovana na teoretisanju, dok je reforma zasnovana na mudrosti? I hoće li nam druge distinkcije – između očuvanja različitih vrsta prava i tako dalje – ponuditi bolje i na kraju puno razumevanje promene i reforme? Nema sumnje da je to moguće, ali to nije jedino što je moguće. Moguće je takođe i da ćemo, kada dođemo do teme teorije i mudrosti, biti obavešteni da teoriju treba razumeti kao ono iz čega proističe *promena*, dok je mudrost ono iz čega proizlazi *reforma*. Berk je svakako sklon da igra tu igru sa sirotim zbnjenim čitaocem. Svaka od te dve distinkcije se u krajnjoj liniji objašnjava onom drugom. Ali obe su, avaj, nejasne i nerazaznatljive, tako da nijedna ne može da objasni onu drugu.

Idući korak po korak, ono što sada znamo jeste da ne posedujemo nikakvu jasnu ili generalnu distinkciju između promene i reforme. Kao rezultat toga, dolazimo do sledećeg zaključka: konzervativizam ne može da se objasni čak ni delimično kao suprotstavljanje promeni. Ne posedujemo nikakvu učinkovitu karakterizaciju promene, kao ni onoga što je njen fundamentalni princip – onoga što je njoj zapravo

različito. Samim tim nemamo mogućnosti ni da slavimo ni da osudimo konzervativizam, nemamo načina da o njemu formiramo bilo kakav sud.

OUKŠOTOVA I DRUGE IDEJE

Hoće li nam pomoći ako uperimo pogled ka novoj desnici? Pod tim podrazumevam konzervativizam iz poslednje četvrtine veka, uglavnom u Britaniji i Americi, ali ne sav konzervativizam iz tog perioda. Nova desnica – da preskočimo detalje o njenim frakcijama i njihovim raspravama o tome ko je uistinu konzervativac – uključuje učenje i osećanje što su neposredno prethodila vladama Margaret Tačer i Džona Mejdžora, a zatim ih i pratila, od 1979. do 1997, kao i Reganove vlade od 1981. do 1989, u izvesnoj meri utičući na njih i izlažući se njihovom uticaju. Ona takođe uključuje i same te vlade. Specifičnost tih vlada, koje neću pokušati da definišem uopšteno, sastoji se u takvim predlozima kao što je razgradnja socijalizma Nacionalne zdravstvene službe u Britaniji, pošto se glasno zaklinjanjalo da se to neće raditi, i ilegalnom naoružavanju plaćenika, od strane Reganove administracije, koji su pokušali da sruše demokratski izabranu vladu u Nikaragvi.

Tako je nova desnica bila kudikamo drugačija od nekolicine vlada druge konzervativne vrste, koja je dominirala početkom veka i bila, neko bi rekao, manje religiozna. Tradicionalni konzervativizam razlikuje se od nove desnice i po tome što je bio u stanju da kritiku na svoj račun prihvati u stvari kao pohvalu svog zdravog razuma i doslednog karaktera. Reč je o primedbi Džona Stjuarta Mila o konzervativcima

kao najglupljoj partiji.⁶ Nova desnica, naprotiv, bez obzira na to da li je zaista prosvetljenija ili ne, ima svoje samoprogllašene *mislioe*. Oni su sami sebi ukazivali pažnju, a ponešto pažnje ukazano im je i iz kabineta i ovalne sobe.

Hoće li nam biti od pomoći da razumemo konzervativizam, i, preciznije, njegov odnos prema promeni, ako se osvrnemo na smelog i inspirativnog Majkla Oukšota, kome se klanjao dobar deo nove desnice i koji je učinio mnogo da spasi Londonsku školu ekonomije od socijalizma na kojem je počivala? Njegovi pogledi zaista su se slagali sa tim da je konzervativizam protiv promene, bilo kako koncipirane. A nema gotovo ništa o tome koja bi se vrsta izmene mogla tolerisati.

Oukšotov početak već nam je poznat. Konzervativizam ceni sadašnjost, kaže on, “ne zbog njenih veza sa dalekom prošlošću, niti zato što je vidi kao vredniju od bilo koje raspoložive alternative, već na osnovu toga što nam je ona poznata”. Konzervativac, kaže dalje, ne ponaavlja za Geteom – *Ostani sa mnom, tako si lepa*; nego – *Ostani sa mnom, vezan sam za tebe*.

Promene nemaju učinak jedino za one koji ništa ne primećuju, koji su nesvesni onoga što poseduju i ravnodušni prema prilikama u kojima se nalaze; i mogu ih s oduševljenjem dočekati samo oni koji ništa ne cene, čije su privrženosti prolazne, a strane su im i ljubav i naklonost. Konzervativna dispozicija ne priziva nijedno od tih stanja:

sklonost da se uživa u onome što je prisutno i dostupno protivreći neznanju i apatiji, i rađa privrženost i naklonost. Shodno tome, konzervativna dispozicija je protiv promene, koja je uvek pre svega lišavanje. Oluja koja zbríše čestar i preobrazi nam omiljeni vidik, smrt prijatelja, nestanak prijateljstva, izopačenost običaja ili ponašanja, penzionisanje omiljenog klovna, nedobrovoljno izgnanstvo, preokret sreće, gubitak sposobnosti u kojima se uživalo i njihovo zamenjivanje drugim sposobnostima – sve su to promene, od kojih nijedna možda nije bez izvesne kompenzacije, zbog kojih osoba konzervativnog temperamenta neminovno žali. Ali ona ima i problem da se pomiri sa njima, ne zato što je ono što se izgubilo bilo samo po sebi bolje od bilo koje alternative, niti pak zato što se to nije moglo popraviti, niti zato što u onome što dolazi nije moguće inherentno uživati, već zato što je izgubila nešto u čemu je naučila da uživa i zaista je uživala, dok je ono što dolazi nešto prema čemu nema nikakvu privrženost.⁷

235

Neću uvek davati tako duge citate – kao maločas iz Berka, a sada iz Oukšota. Ali možda je to dobra ideja da se ovi pasusi prenesu u celosti i tako čitaoci – koji se ranije nisu sretali sa konzervativnom prozom – odmah upoznaju sa njenom prirodom, to jest prirodom. Veliki deo te proze, uključujući i najveći deo one koja je

6 Naime, Milovu primedbu da su torijevci najgluplja partija, sami torijevci prihvatili su kao pohvalu jer je to podrazumevalo da nisu skloni teoretisanju. – *prim. prev.*

7 Michael Oakeshott, “On Being Conservative”, *Rationalism in Politics and Other Essays* (Macmillan, 1962), str. 168–170.

najpoznatija, ne sastoji se toliko od dobro poređanih, promišljenih i jasnih argumenata, nego od retorike koja bi se mogla nazvati “razvučeno parlamentarnom” ili “knjiško studentskom” – to je Berk, barem prilično često; ili, u drugom slučaju, od formulisanja iskaza koji su pomalo proročki zagonetni i pokazuju izvesnu sklonost ka uzvišenom – to imamo kod Oukšota. Činjenica o stilu je sama po sebi od nekog značaja, i na nju ćemo se još vratiti. Ekstenzivno citiranje takođe služi i tome da spreči skeptične čitaoce da pomisle da sam zbog svog selektivnog navođenja ja odgovoran za ono što oni oseće kada pročitaju takva razmišljanja; a oseće – zapanjenost.

Oukšotova svest o životu dostojna je divljenja. On prema životu gaji razna vredna osećanja, i sa njim nije nimalo loše posedeti uz čašu vina. Ali je on i čovek sklon samoprotivrečenju, i to prožima njegovo pisanje. Zaista, i na početku i na kraju citiranog pasusa kaže nam se, uz suprotstavljanje sa kojim se konzervativizam identifikuje, da je promena ono što ukida poznato, iako to poznato ne mora biti ništa bolje od onoga što mu sledi. Poznato, koje konzervativac ceni i brani, ne mora biti lepše ili dostojnije poštovanja od onoga što dolazi posle njega. U stvari, izgleda da nam ostatak pasusa dopušta da poznato vidimo i kao manje dobro od onoga što sledi – poznato može biti naprosto zgodno naspram savršenog. Ali, s druge strane, dobijamo čvrsta uveravanja da je promena nešto potpuno drugačije: kraj duboke privrženosti, ljubavi, naklonosti, ili uživanja. To je kraj zadovoljstva koje nam pruža vidik, prijateljstvo, ili sedenje u kući. Čini se onda da nas promena, iz bilo kog razloga, ipak vodi od dobrog ka lošem,

i uistinu je mogu pozdraviti samo oni koji ne znaju, ravnodušni su i strane su im ljubav i naklonost.

Nedosledno spajanje promene koja se shvata kao puka nepoznatost i promene koja se shvata kao nešto nalik na lišavanje ili povredu može nam odvući pažnju od očigledne činjenice: nijedna od te dve ideje nije nam od koristi ako bismo da razumemo konzervativizam. Naime, neko može pomisliti da se ne može izneti nikakav prigovor protiv shvatanja konzervativizma kao odbrane poznatog uopšte, jer to nije predloženo shvatanje. Ili, neko može pomisliti da nema šta da se kritikuje u shvatanju konzervativizma kao odbrane onoga što pruža zadovoljstvo, jer to nije predloženo shvatanje.

Stvar je u tome što nijedan konzervativizam ne može biti obe te nekonzistentne stvari, a i svaka od tih koncepcija ponaosob, već smo to videli, beznadežna je. Prva redukuje znatnu tradiciju političkih partija i privrženosti, te tradiciju solidne racionalnosti, na apsurdnu odbranu svega poznatog. Druga nudi shvatanje konzervativizma kao otpora promeni koja se sastoji u gubitku ili ukidanju onoga što pruža zadovoljstvo. Ali, po tome se konzervativci ne razlikuju od socijalista, ili Nacionalne unije rudara, ili, ako ćemo iskreno, od pensilvanijskih Amiša, jer svi oni mogu reći da se protive gubitku onoga što pruža zadovoljstvo.

Treba li Oukšota da shvatimo nešto dobro namernije, u smislu da je konzervativizam otpor prema gubitku posebne kategorije zadovoljstava, recimo zadovoljstava vezanih za jednu određenu vrstu života, ili pak zadovoljstava jedne posebne društvene ili ekonomske klase? Upada u oči da se nijedna slična misao ne obja-

šnjava. Naravno, ako bi se objasnila, više ne bi bilo moguće predstavljati konzervativizam kao ono što se implicira da on jeste: dakle nešto što se može opisati uljudnim i nespornim opštim mestima izvedenim iz istinitog uvida u naše zajedničko ljudsko stanje, i nimalo iskvarenim politikom ili privatnim vlasništvom.

Toliko o Oukšotu; ali još nismo stigli do kraja našeg pregleda slabih konzervativnih ideja o promeni kojoj se suprotstavlja konzervativizam. Ta promena je – vratimo se Berku – brza i laka, a ne spora i teška. Ona je neprirodna. Ta promena ugrožava ili uništava naše lične identitete i na kraju naše predstave o sebi – naši identiteti i naše predstave o nama samima nekako zavise od našeg postojanja i viđenja sebe u nepromenljivoj sredini. Ta promena sastoji se u izneveravanju velikog ugovora između generacija. Ta promena ugrožava aktivnosti shvaćene kao cilj sam po sebi, nasuprot aktivnostima koje su sredstvo za postizanje ciljeva. Ta promena je totalna, i u sebi ne čuva ništa od prošlosti. Ili, ako ima ikakve razlike, to je promena koja nije deo rasta.

O ovoj papazjaniji ideja, pod pretpostavkom da se one mogu objasniti, može se reći da nam one ne daju distinktivne crte konzervativizma, ponekad i zato što ne zavređuju pažnju ako prema konzervativizmu hoćemo da budemo fer. Važnije od toga je da one, mnogo češće, ne otkrivaju njegovu fundamentalnu prirodu. Hajde da razmotrimo dva takva primera.

Pogledajmo ideju da je konzervativizam specifičan po svom suprotstavljanju izmenama koje ugrožavaju naše lične identitete. Zastupnici te ideje nikada jasno ne definišu naše identitete. Da li je to suštinsko pitanje? Čini

mi se, ako se osvrnem na Oukšota, da bi on i bez prijatelja, čestara, običaja ponašanja, otadžbine, dobre sreće, nekih ranijih sposobnosti, pa i bez klovna, i dalje bio Oukšot. I on sam bi takođe imao prilično jasnu predstavu o tome ko je. Verovatno bi rekao – Majkl Oukšot. Nema sumnje da bi pri tom bio natmureniji, ali naša tema nije njegovo raspoloženje, nego njegov identitet.

Ipak, recimo da izmene te vrste mogu nekako uticati na to što mislimo da jesmo, ili, još bolje, kako *mislimo o sebi*. Da li suprotstavljanje takvim izmenama, bez dodatnih određenja, izdvaja konzervativizam? Bojim se da ne. Uzmimo jedan primer: jednostavna je činjenica da se dobar deo starije ideologije levice, uključujući tu i hrpu marksističkih ideja o nečemu što se zove otuđenje, protivio promeni za koju se tvrdilo da ugrožava identitete.

Uz to, ako odredimo konzervativizam kao načelno suprotstavljanje izmeni identiteta, on ne bi imao puno toga da kaže u svoju odbranu. Zaista, u pitanju ne sme biti više od *izmene* identiteta, a ne i *gubitak* ili ugrožavanje *identiteta*. Poslednja dva izraza ne podrazumevaju samo ideju identiteta nego i dobrih ili vrednih identiteta – uključujući meru jastva koju treba sačuvati. Ali upliv ideje o dobrim i lošim identitetima stvara poteškoće koje su nam poznate. To jest, iako su nam potrebne, nisu nam date ideje o tome koja shvatanja jastva i tome sličnog vrede. Ostavljeni smo bez ikakve prave distinkcije.

Dakle, ako smatramo da je konzervativizam samo suprotstavljanje *izmeni* identiteta ili shvatanja jastva, onda se nužno postavlja pitanje zašto identiteti u tom smislu ne bi bili promenljivi. Zamislimo život žene ili klase ljudi koji se

sastoje od podnošenja oholosti, prinude, sile-džijstva, poraza ili patnje. Zamislimo takođe, kao što nam se i kaže da učinimo, da će neke izmene prilika dovesti do izmene identiteta. Ona ili oni najverovatnije će reći da im ne bi smetao novi identitet. Ako bi konzervativizam bio suprotstavljanje *bilo kakvoj* promeni identiteta, onda bi on bio jednako apsurdan kao i u slučaju odbrane svega poznatog koji smo već razmotrili.

Razmotrimo sada još jednu ideju iz ove zbrke: konzervativizam je politika koja se suprotstavlja promeni koja je nekakvo izneveravanje velikog ugovora između generacija. Berk zahteva da budemo obazrivi prema onome što smo nasledili od naših predaka, kao i onome što dujujemo potomstvu. Slavne su njegove reči:

238

Društvo je uistinu ugovor... Ono je partnerstvo u svoj nauci; partnerstvo u svoj umetnosti; partnerstvo u svoj vrlini, i u svem savršenstvu. Kako se ciljevi ovog partnerstva ne mogu postići ni u više generacija, ono postaje partnerstvo ne samo između živih, već i između onih živih, onih mrtvih, i onih još nerođenih. Svaki ugovor svake posebne zemlje, samo je jedna tačka u velikom praiskonskom ugovoru večnog društva.⁸

Tipično za Berka, ovde imamo veliko mešanje više tema i objava. Da se na trenutak pozabavimo samo onom glavnom, koja se tiče promene. Mi, iz ove generacije, imamo ugovor sa večnim društvom. To je ugovor na osnovu koga smo od večnog društva – ili, preciznije, iz njegove pro-

šlosti – primili veliku dobrobit, i na osnovu koga moramo tu dobrobit da vratimo – ili, preciznije, da je predamo njegovoj budućnosti. Promena bi se sastojala u našem izneveravanju obaveze onog dela tog poprilično trajnog ugovora koji se odnosi na nas.

Ostavimo po strani sve drugo što nam pada na pamet, a toga ima mnogo, i razmotrimo samo pitanje šta je to što treba da nasledimo i prenesemo dalje. Očigledno je da treba da prenesemo dobro, koje je na neki način koncipirano, a ne loše. Ali u čemu se sastoji to dobro? Svakako, nije nam ni od kakve koristi tvrdnja da je dobro o kome je reč ono što se prenosi reformom, a ne promenom. Nisu nam potrebne još dve-tri aluzije, već pristojan inventar tog dobra koje treba preneti, ili, još bolje, njegov opšti opis.

Da li to uključuje ona posebna dobra-zaneke, recimo veliki profit, koja su takođe i zla-za-druge? Da li uključuje oporezivanje siromašnih kako bi se obodriili bogati? Da li uključuje najbolje obrazovanje za one koji su spremni da ga plate, čak i ako nisu u stanju da ga upotrebe? Da li to dobro uključuje ono što bi se dobronamerno moglo nazvati posebnom tradicijom senzibiliteta, koja dostiže svoj vrhunac u samozvanim kreativnim odeljenjima reklamnih agencija? Da li uključuje pokvarenu štampu, punu što bradavica što pompeznog poštovanja prema vladi? Da li uključuje vladu pod vođstvom premijerke čije su navike, mišljenja i osećanja, pa samim tim i mere, bili takvi da čak ni univerzitet najviše pritisnut tradicijom nije mogao da se natera da joj po već ustaljenom presedanu uruči počasnu diplomu? Da li do-

8 Burke, *Reflections*, str. 194–195.

bro uključuje predsednika o kome jedna automobilska nalepnica kaže, delimično tačno, da negde u Teksasu nekom selu fali budala? Da li uključuje i premijera, koji se navikao na krivokletstvo u sudu i varanje u poslu, i koji se ne uzbuđuje kada ga uhvate u laži?

Ređaju se takva pitanja, i, kao što vidite, proizvode i neka osećanja kod onoga koji vas vodi, čak i trenutnu strast – strast koja je možda tek posredno bitna za temu. Nemojte dozvoliti da to zamagli glavnu poentu: u odsustvu opšteg opisa onoga što treba da nasledimo i prenese-mo dalje, nemamo nikakvu koncepciju izneveravanja ugovora, što čini promenu koju konzervativizam osuđuje. Koliko nam je poznato, to izneveravanje ugovora jeste takvo da bi nam i malo od toga dobrodošlo, a možda i malo više. Koliko nam je poznato – okrenimo se za tren novoj desnici – trebalo bi da malo izneverimo čak i onda kada se udubimo u viziju estetičara i novinara Rodžera Skrutona, u jednom od njegovih hegelijanskih momenata. Njega ne zbunjuje ideja da Berkovo večno društvo nije organizam bez moći govora, već ima svoju ličnost, kao i volju.⁹ Večno društvo, koliko sam ja u stanju da ocenim, ne govori naročito jasno, ni kroz Berka, ni kroz svog kasnijeg tumača.

Hoćemo li sada potrošiti malo vremena tražeći pomoć u neokonzervativizmu, ratobor-

noj američkoj politici koja ne gaji naročito strahopoštovanje prema međunarodnom pravu, niti prema postojećim međunarodnim normama? Već 1997. ona je ponudila jasne moralne razloge za rat protiv Iraka, koji treba da posluži višoj svrsi Sjedinjenih Država, ali i neocionizma, koji se ogleda u ekspanziji Izraela na palestinsku zemlju preko granice iz 1967. Iako je izvesni Kenet Adelman oštro izjavio da se neokonzervativizam zalaže za radikalnu promenu, taj pokret nije bio baš očaravajuće intelektualan. Nije zbunio predsednika. Pa ipak, treba li da potrošimo malo vremena na jednog od proroka neokonsa Lea Štrausa, profesora političke filozofije u Čikagu? Priznajem da nisam čitao njegove radove, ali sa sigurnošću tvrdim da je zastupao neizmenljive moralne i društvene vrednosti, baš kao i civilizaciju.¹⁰

Već pogađate šta se o tome može reći. Ako treba da naučimo kako da razumemo promenu naspram reforme, moramo znati koje su to neizmenljive moralne i društvene vrednosti, i koja je to civilizacija. Da li civilizacija, koja po profesoru Štrausu duguje veoma mnogo staroj Grčkoj, sada uključuje i hamburgere? Koliko ona počiva na starovremenskoj američkoj religiji, koja je deo neokonzervativizma, a koliko na nekoj prostoј ideji o Palestini, recimo – da se Palestinaca treba otarasiti? Može biti, naravno,

239

9 Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism* (Penguin, 1980), str. 21.

10 *On Tyranny* (University of Chicago Press, 1991). Nisam bio u stanju da ubedim sebe da su neokonsi, tako dobri u ubijanju ljudi, bili jednako dobri i u obogaćivanju intelektualnog sadržaja konzervativizma. Ako čitaoci žele to da provere, mogu pogledati kritički opis neokonzervativizma koji je ponudilo par tradicionalnijih konzervativaca, kojima se nije dopalo kukavičje jaje u gnezdu američkih konzervativaca, ili barem u Beloj kući. Vidi Stefan Halper i Jonathan Clarke, *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order* (Cambridge University Press, 2004).

da je najbolji potez da postavimo vrednosti i civilizaciju, pa time i dobre i loše izmene, u okviru, na primer, demokratije koncipirane na određen način. Profesor Štraus imao je mnogo toga da kaže o globalnoj potrebi za većom količinom demokratije. Kasnije ćemo reći nešto više o toj sklonosti ka ratu svetova. Ovde možemo sa sigurnošću zaključiti da naš neokonzervativni prorok nije snabdevaao svoje studente i političke govornike opštim idejama o promeni i reformi.

DISTINKCIJE I OPRAVDANJE

Za sada imamo to da se konzervativizam ne može identifikovati kao suprotstavlanje promeni, ako je promena 1) bilo koji kraj poznatog, 2) izmena nečeg fundamentalnog, 3) uništenje dobrog, 4) gubitak čestara, klovna itd., 5) ono što utiče na naše identitete ili koncepcije jastva, 6) izneveravanje dugotrajnog ugovora sa društvom, ili, dopustite mi da kažem, 7) kraj američke civilizacije.

240

Zapravo, opštu tezu – prema kojoj ne dobijamo adekvatnu koncepciju konzervativizma posredstvom *bilo kakve* opšte ideje o promeni – prihvataju mnoge osobe koje su sklone konzervativizmu. Na početku svoje izvrsne turneje po konzervativnom obzoru, engleski konzervativac Noel O'Salivan dopušta da i ono što je po njegovom mišljenju najizglednije – Berkovo razlikovanje promene i reforme, koje smo mi već razmotrili – iz određenih razloga nije sadržajno. U praksi, kaže on, ono što čini reformu razlikovaće se u različitim situacijama. On nije prvi predstavnik konzervativnih uverenja koji je to izrekao. Često se kaže da konzervativizam znači različite stvari u različitim društvima i različitim vremenima. O'Saliven primećuje da reforma ponekad zahteva odbrambene akcije, a ponekad preuzimanje inicijative u promeni statusa quo, kao kada je Dizraeli proširio pravo glasa i tako pokvario planove vigovcima. Činjenica je dakle da se “ne može odrediti značenje reforme koje pretihodi događajima”.¹¹

Možemo se, s druge strane, nadati da ćemo pronaći onu vrstu promene kojoj se konzervativizam suprotstavlja i, što nije manje važno, onu vrstu kontinuiteta kojoj se suprotstavlja. Ne može biti da takva stvar jednostavno *ne postoji*, da *ne postoji* sumarni opis koji bi joj odgovarao. Ne može biti da fundamentalni refren jedne velike političke tradicije ne poseduje opšti sadržaj. Ne može biti da konzervativizam, u meri u kojoj je stalno ponavljao svoj prigovor promeni i dopuštao potrebu za reformom, nije poručivao ništa jasno ni sebi ni drugima. Može biti da njegovi mislioci nisu baš obelodanili svoja razmišljanja o promeni, a još manje o onome čime se vode ta i druga slična razmišljanja, no, to je već druga stvar.

Original: Ted Honderich, *Conservatism: Burke, Nozick, Bush, Blair?* (London: Pluto Press, 2005 [prvo izdanje: Penguin Books Ltd., 1989]).

¹¹ Noel O'Sullivan, *Conservatism* (Dent, 1983), str. 12.